

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDEN ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNE “DAHI” SÖZCÜĞÜ

The Word *Dahi* (“Also”) in the Evliya Çelebi Travelbook and Contemporary Turkish Dialects

Erkan SALAN*

ÖZET

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, sözcük hazinesi bakımından Türkçenin en önemli ve en hacimli eserlerinden biridir. Zengin sözcük hazinesinin yanı sıra eserde işlevsel özelliklerin de zengin olduğu pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür. Bu örneklerden biri de eserde oldukça sık karşımıza çıkan ve tipik işlevsel özellikleriyle zengin anlatım olanakları sunan ‘dahi’ sözcüğüdür. Bu çalışmada, dahi sözcüğünün Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki işlevsel özellikleri ve bu işlevsel özelliklerin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, çağdaş Türk lehçeleri, dahi kelimesi, anlatım işlevleri.*

ABSTRACT

The travelbook of Evliyâ Çelebi is one of the most important and voluminous works in Turkish in terms of the used vocabulary. Besides the very rich vocabulary, the author makes use of many semantic varieties and functional features of certain words. One of the outstanding samples of those words is “dahi”, which occurs many times in the book, and which presents great expression possibilities with its typical functional features. This essay comparatively examines usage of the word in Evliyâ Çelebi’s book and in modern Turkish dialects.

Keywords: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, modern Turkish dialects, the word ‘dahi’, semantic functions.*

* Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, DENİZLİ, erkansalan46@hotmail.com.

Dil, sözcükler ve bu sözcüklerin belirli bir kural içerisinde bir araya gelmesi yoluyla duygu, düşünce ve kavramların aktarılmasını sağlayan muazzam bir sistemdir. Bu sistemin zengin ve kusursuz olmasında dil konuşurlarının yanı sıra sözcüklerin işlev ve kullanım zenginliğinin önemi de göz ardı edilemez. Diller, söz ve yazıda kullanılma, sözcük hazinesi ve sözcüklerin işlevsel zenginliği ölçüsünde ifade kabiliyetini geliştirir. Bu bakımdan kullanım ve sözcükler kadar işlevsel özelliklerin de zengin olması, dillerin gelişmişliğinde önemli bir ölçütür.

*Bir dilin işlevsel gelişmişliği, genelde karmaşık olmasına karşın esnek, güçlü yapısı ve işletiliş yaygınlığıyla ilişkilidir. Bu da onu oluşturanların üstün düşünsel, kültürel gelenekleri ve kullanımsal etkinlikleriyle gerçekleşebilir. Türkçe, bu bakımdan bugün birçok dilin sahip olmadığı gelişmiş özelliklere sahiptir. Onun anadili olarak genel işletim dili olma özelliği yanında, gelişmiş bir eğitim, bilim ve sanat dili olma özelliklerine sahip olması, işte bu gelişmişliğinden kaynaklanmaktadır.*¹ Türkçede sözcüklerin işlevsel zenginliğini dil araştırmalarına konu etmek, dilin zenginlik ifadesine, dil araştırmalarının gelişmesine ve dil kurallarının daha sağlam temellere dayandırılmasına ve öğrenilmesine katkı sağlayacaktır.

17. yüzyılda yazılmış olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Seyahatnâme)*² edebiyat, dil, tarih, coğrafya, tıp, mimari, müzik, folklor gibi pek çok alana dair önemli bilgi ve belgeyi içinde barındıran önemli eserlerden biridir. Bu açıdan pek çok alanda önemli inceleme ve araştırmalara konu olacak nitelikte bir eser olarak karşımızda durmaktadır. İncelendikçe ve tanıtıldıkça önemi ve değeri artan bir eserdir.

Titiz bir Türkçe kullanıcısı ve dil meraklısı olan Evliyâ Çelebi, çeşitli alanlarla ilgili bilgilerin yanı sıra eserinde özellikle gezip gördüğü yerlerdeki kişilere ait ağız, lehçe ve farklı dil örneklerine de yer vermiş olması, Türkçenin en hacimli eserlerinden biri olması dolayısıyla eserinin muazzam bir sözcük hazinesini içinde barındırması, bir köken bilimci titizliğiyle pek çok sözcük üzerinde etimolojik açıklamalarda bulunması³ gibi nedenler *Seyahatnâme*'yi özellikle dil araştırmaları için önemli bir tarihî kaynak durumuna getirmiştir.

Seyahatnâme, sözcük hazinesi bakımından Türkçenin en zengin eserlerinden biridir / belki de birincisidir. Bu yönüyle eserde sözcüklerin zengin işlevsel ve anlamsal özelliklere sahip olduğu kolayca tahmin edilebilir. Bu yüzden *Seyahatnâme*'de sözcükler üzerine yapılacak farklı incelemeler Türkçe açısından son derece önemlidir. Bu düşünceden hareketle biz bu çalışmada, *Seyahatnâme*'de en çok kullanılan sözcüklerden biri olan *dahî*⁴ sözcüğünü ele alacağız. *dahî*'nin *Seyahatnâme*'de sahip olduğu işlevsel özellikler ve sözcüğe ait bu özelliklerin bugün çağdaş Türk lehçelerindeki durumu örneklerle ortaya konacaktır. İncelemeye

¹ H. Ömer Karpuz, "Anadili Bilinci Sorunu", Gürer Gülsevin - Erdoğan Boz (Ed.), **Türkçenin Çağdaş Sorunları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s.208-209.

² Bundan sonra eser için *Seyahatnâme* kısaltması kullanılacaktır.

³ Ayrıntılı bilgi için bk.: Musa Duman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Türkçe Açısından önemi", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** (1995), Ankara 1997, s.153-178.

⁴ Temel aldığımız *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin transkripsiyonlu metninde, sözcük bu şekilde geçtiği için çalışmamızda "dahî" yerine "dahi" ifadesini kullandık.

geçmeden önce sözcüğün tarihî gelişimine, bugünkü kullanım alanına ve dil araştırmacıları tarafından hangi sözcük kategorisine dâhil edildiğine kısaca değineceğiz.

Dahi (< tak-1) sözcüğü Eski Türkçeden günümüze *takı* > *tagı/dakı* > *dagı* > *dağı* > *dahı* şeklinde bir gelişmeyle kullanılagelmiştir.⁵ Sözcüğün bütün tarihî lehçelerde değişik şekillerde kullanımı vardır.⁶ *Dahi*'nin bugün değişik şekil ve işlevlerde genel olarak Yeni Uygur,⁷ Azerbaycan, Türkmen, Türkiye, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak,⁸ Başkurt,⁹ Karaçay-Malkar,¹⁰ Kumuk,¹¹ Tatar,¹² Nogay¹³ ve Karayim¹⁴ Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada günümüz Türkçesi ile ilgili inceleme alnımız, "çağdaş Türk lehçeleri" genel adı altında Türkiye, Türkmen, Azerbaycan, Kazak, Kırgız ve Özbek Türkçesi ile sınırlı olacaktır. Bütün Türk lehçelerini ele almak, hem ilgili lehçelerde dil ve edebiyat kaynağı hem de makale boyutlarını ve ölçülerini aşan bir inceleme ve araştırma gerektirmektedir. Bu nedenle diğer lehçelerle de özellikleri açısından benzer olan altı lehçeyi çalışmamıza esas aldık.

Dahi sözcüğünü *bağlaç*,¹⁵ *bağlama ve kuvvetlendirme edatı*¹⁶ şeklinde iki farklı kategoriye dâhil eden dil araştırmacılarından farklı olarak Jean Deny, cümleleri bağlayan *dahi*'nin bağlaç; öge sonuna gelen *dahi*'nin ise zarf olduğunu belirtir.¹⁷ Bahsi geçen çalışmalarda, genel olarak aynı işlevsel özelliklerden bahsedilmesine karşın sözcük kategorisi düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Çalışmamızda *dahi* sözcüğünün işlevsel özelliklerini ele alacağımız için burada sadece sözcük kategorisi düzeyindeki farklılıkları belirtmekle yetin-

⁵ Kâmil Tiken, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller**, TDK Yay., Ankara 2004, s.60.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk.: **age**, s.60.

⁷ Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2010, s.70.

⁸ Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Kriter Yay., İstanbul 2010, s. 218.

⁹ Habibe Yazıcı Ersoy, "Başkurt Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.775.

¹⁰ Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.910.

¹¹ Çetin Pekacar, "Kumuk Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s.1001.

¹² Saadet Çağatay, "Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler", János Eckmann, Agâh Sırrı Levend ve Mecdut Mansuroğlu (hızl.), **Németh Armağanı**, TDK Yay., Ankara 1962, s.107.

¹³ Dilek Ergönenç Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri - Ses ve Şekil Bilgisi**, Grafiker Yay., Ankara 2009, s.217.

¹⁴ Tadeusz Kowalski, **Karayim Lehçesi Sözlüğü**, çev.: Kemal Aytaç, Engin Yay., Ankara 1996.

¹⁵ Leylâ Karahan, "Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine", Hayati Develi (Ed.), **Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi-Bildiriler**, 27-28 Ağustos 2007 (UTEK 2007), İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, C. 1, s.317.; Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003, s.1116.; M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yay., İstanbul 1984, s.228.

¹⁶ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 1998, s.352, 357; Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992, s.138.

¹⁷ Jean Deny, **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekaleti, İstanbul 1941, s.258, 260.

dik. Terim birliği açısından ilgili yerlerde *dahi* sözcüğü için *edat*, *bağlaç*, *zarf* ve *sıfat* terimlerini kullanacağız.

İNCELEME

Dahi sözcüğü geçmişten günümüze Türkçede *edat*, *bağlaç*, *sıfat* ve *zarf* olarak birbirinden farklı işlevleri yerine getirmiş ve Türkçenin ifade kabiliyetine önemli anlam incelikleri katmış bir sözcük olarak eserlerde yerini almıştır. Bu sözcüğün Türkçede en çok kullanıldığı eser *Seyahatnâme*'dir. Çalışmamızın bu bölümünde, *Seyahatnâme*'de *dahi* sözcüğünün sahip olduğu işlevleri ve bu işlevlerin bugün çağdaş Türk lehçelerindeki durumunu örneklerle ifade edelim:

Bağlaç İşlevinde

Dahi sözcüğü, *Seyahatnâme*'de “ve” ve “sonra” işlevinde sıralama; “ama, fakat” işlevinde zıtlık; “hem... hem..., ...de...de...” işlevinde karşılaştırma bağlacı olarak dört farklı işlevle karşımıza çıkar:

“ve” işlevinde sıralama bağlacı: Eski Türkçenin “ve” anlamındaki kalıplaşmış *takı* zarf-fiilinden ses değişimleri ile oluşmuş bulunan ve Eski Anadolu Türkçesinde de “ve” işleviyle kullanımına rastlanan bu bağlacın¹⁸ 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi eserlerinden olan *Seyahatnâme*'de de bu işlevi koruduğu görülür. *Seyahatnâme*'de çoğunlukla “ve” bağlacı kullanılmakla birlikte *dahi* sözcüğünün de bu işlevle sık kullanıldığı, sözcük gruplarını ve çoğunlukla cümleleri birbirine bağladığı görülmektedir: *Ve başı ve ayağı ucunda âdem kaddi müzehheb ve mutallâ şem'dânlar vardır. Dahi etrafında kat-ender-kat niçe yüz güne şem'dân ve çerâğdân ve buhûrdân ve gülâbdân ve mermerler vardır.* (C 3, s. 207) (cümle); *Ve bir hâkimi, dahi şeyhülislâmı ve nakîbi ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir muhtesibi ve şehir nâ'ibi vardır.* (C 2, s. 209) (sözcük grubu).

*Seyahatnâme*de Boşnak lisanına örnek olarak verilen bir metinde de *dahi* sözcüğü kullanılmıştır. Evliyâ Çelebi, bu metnin Farsça *Şâhidî Lügatî*'ne nazire olarak yazılmış olan Boşnakça sözlükten alınmış bir metin olduğunu belirtir.¹⁹ *Dahi* sözcüğünün 17. yüzyılda Boşnakça bir metinde geçmiş olması, sözcüğün kullanım zenginliğini göstermesi yanında Türkçeden Boşnakçaya geçen verinti bir sözcük olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Ancak metinde çok fazla Türkçe sözcük ve yapının özellikle kullanıldığı dikkati çeker. Bu bakımdan Evliyâ Çelebi'nin okurun daha iyi anlaması için metni değiştirmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü eserinde Tatarca konuşmaları okurun anlamayacağını düşünerek değiştirdiğini de görüyoruz.²⁰ Burada “ve” işleviyle sözcükleri ve cümleyi birbirine bağlamıştır: *Der-bahr-i âhar vezn-i müfâ'aletün / De yıldırma gorom dahi snig kara sovuga zima / De*

¹⁸ Zeynep Korkmaz, *age*, s.1106.

¹⁹ Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini*, 5. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s.229.

²⁰ Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini*, 8. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s.16.

peç furun çeneye korom poloro yarım tütüne dema (C 5, s. 230) (sözcük); *Ana de rya dedi borca duğ dahi buzğ vekîl satan / Dahi hem dağa dediler gore çam ağacına dediler bora* (C 5, s. 230) (cümle).

Dahi sözcüğünün bu işlevle bugün Kazak, Türkmen ve Kırgız Türkçesinde kullanıldığı ve cümleleri birbirine bağladığı görülmektedir. Bu kullanımlar oldukça seyrek: *Keybirewleri qapsağay, süyekti, siñirli. Tağı birewleri iyiriyir tarmıs, şaqpaq etteri qayıñınıñ bezindey mıqtı cigitter.* “Bazıları iri kemikli ve kaslı. Ve bazıları da eğri büğrü sinirleri olan ve sıkı etleri kayın ağacı gövdesi gibi kuvvetli yiğitlerdir.” (M, s. 312) (Kazak Türkçesi); *Aradan birnäçe gün geçenden soñ, gidip baryarka öñünden gatı çalt akyan ullakan, suvlı derya çıkıyar. Dağı nätceğini bilmän, meni suvuñ berisinde goyup, inimi boynuna mündürip, suvuñ añırısına geçirmekçi bolyar.* “Aradan birkaç gün geçtikten sonra giderken önüne çok hızlı akan büyük bir nehir çıkar. Ve ne yapacağını bilmeden beni suyun berisinde bırakıp, kardeşimi boynuna bindirip suyun karşı yakasına geçirmek ister.” (THE, S. 199) (Türkmen Türkçesi); *Canıbek han Karaçaçtı: “senin menin sözümdü uşunu menen üç colu kaytardıñ, dünüyöñdü al dağı ketkin” dep açuusu kelip talak kılat.* “Canıbek Han, Karaçaç'a: ‘Sen benim sözümü üç kere çevirdin, eşyalarını al ve git’ diye sinirlenip nikâhını bozar.” (T 31, s. 32) (Kırgız Türkçesi).

“**ama, fakat**” işlevinde zıtlık bağlacı: *Seyahatnâme*’de bu işlevi çoğunlukla *ammâ* bağlacı yerine getirir. *dahi* sözcüğünün bu işlevle seyrek olarak kullanıldığı ve cümleleri birbirine bağladığı görülmektedir: *Ve cümle Sultân Mehemed Hân-ı Râbi’in bir câmi’i var, dahi minâresi yok idi. [273a] Ve cümle on beş aded kolumburuna ve şâhî darbzen topları var. Ve semt-i şarka nâzır bir demir kapusu var.* (C 8, s. 151); *Ve bu şehirden şark cânibine iki gün gitdik. Dahi âsâr-ı binâdan ve su kemerlerinden geçemedik.* (C 9, s. 165).

Dahi sözcüğünün bu işlevle oldukça seyrek olmak üzere günümüz lehçelerinden Özbek Türkçesinde de kullanıldığı görülür: *Bu ahvalni körgen kenceniñ bileği küçge tolib, belbağidegi aybalteni gilafiden çıkarib alibdi-de, balikke “Ağziñni kette aç, men karniñge kirib, derdiñni alemen. Tağın meni tişleriñ bilen meceğleb yübermegin” debdi.* “Bu durumu gören oğlanın bileğine güç gelip, kemerindeki baltayı yerinden çıkarmış ve balığa: ‘Ağzını kocaman aç, ben karnına girip derdini alacağım. Ama beni dişlerin ile çiğneme.’ demiş. (T 14, s. 51), *Vezir: - Taksir, tağın bu deştden alib kelgen kızıñiz ilan peri bölmesin.* “Vezir: - Bağışlayın ama bu kırdan alıp geldiğiniz kız yılan peri olmasın.” (T 14, s. 57).

Türkçede bu işlevle pek karşımıza çıkmayan *dahi*, hem *Seyahatnâme*’de hem de Özbek Türkçesinde zıtlık bildiren bir bağlaç olarak cümleleri birbirine bağlar.

“**hem ... hem ..., ... da ... da**” işlevinde karşılaştırma bağlacı: Bu kullanımın örnekleri Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilmiştir.²¹ *Dahi* sözcüğü 17. yüzyılda *Seyahatnâme*’de de seyrek olarak bu işlevle kullanılır. Bu kullanımda sözcük ve sözcük gruplarından oluşan iki unsurun birbirine bağlandığı görülmektedir: *Ve yeniçeri kolluğu “altı deyenek” ta’bir olunur ve subaşıya dahi ve yeniçeri kolluğuna dahi cemî’i dükkânlar haftada bir kerre harç verirler.* (C 9, s. 53) (sözcük + sözcük grubu); *Siz dahi ve biz dahi asker sıkletinden kurtulu-*

²¹ Kâmil Tiken, *age*, s.63.

ruz ve ahâlî-i vilâyet dahi fitne ve fesâddan ve avrat ve oğlan gavgasından emîn olurlardı. (C 5, s. 127) (sözcük).

Kırgız Türkçesinde *dahi* sözcüğünün bu işlevle seyrek olarak kullanıldığı ve sözcükleri birbirine bağladığı görülür: *Darak **dagi**, köñül **dagi** bürdödü.* “Ağaç da gönül de açıldı.” (T 31, s. 553). İncelemeye esas aldığımız bütün lehçelerde yerini çoğunlukla ... *dA* ... *dA* ve *hem* ... *hem* ... yapısına bıraktığını söyleyebiliriz.

“sonra” işlevinde sıralama bağlacı: *Seyahatnâme*'de oldukça seyrek olarak karşımıza çıkan bir kullanımdır. *dahi*, Öncelik-sonralık ilişkisi içerisinde cümleleri birbirine bağlar. Kullanımı seyrekdir. Genellikle *-Ip* zarf-fiil eki almış yapılardan sonra gelerek bu işlevi üstlenir: *Beri tarafdâ Kızılbaş kal'a-i Hille'ye istîlâ edüp **dahi** metîn ü müstahkem etdi.* (C 4, s. 275); *Ba'dehu Cibrîl-i Emîn ta'lîmiyle Âdem Nebî buğdayı un edüp hamır edüp **dahi** ekmek edüp **dahi** ıssı iken tenâvül edüp def'-i cî'ân etdi.* (C 1, s. 230)

dahi sözcüğünün bu işlevle seyrek olarak Kırgız ve Özbek Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir: ...*maga köñül koybogondoy eñ akırkı colu başın kötörüp, kozusu kaçkan caktı bir karadı **dagi**, alsırap şayı ketip, caloorugan közdörün cuma baştadı.*²² “...bana aldırış etmeden son defa başımı kaldırarak yavrusunun kaçtığı tarafa baktı sonra bitkin düşerek yalvaran gözlerini kapamaya başladı.” (Kırgız Türkçesi); *İkkaviniñ ceğige bir tersekiden urib, **tağın yatib uhledim.*** “İkisinin çenesine bir şamar vurdum sonra yatıp uyudum.” (T 14, s. 64) (Özbek Türkçesi).

Edat İşlevinde

Bu sözcük *Seyahatnâme*'de edat olarak çoğunlukla “kuvvetlendirme” işleviyle karşımıza çıkar ve çok sık kullanılır. Muharrem Ergin, sözcüğün kuvvetlendirme işlevinin bağlama işlevinden sonra ortaya çıktığını belirtir.²³ Sonradan ortaya çıkan bu işlev, *Seyahatnâme*'de bağlama işlevine oranla çok daha fazla kullanılmıştır. *dahi* sözcüğü *Seyahatnâme*'de “de/da”, “bile”, “daha”, “ise” işlevleriyle kuvvetlendirme edatı olarak kullanılırken sadece bir örnekte son çekim edatı olarak kullanılmıştır.

1.2.1.Son Çekim Edatı

1.2.1.1.“sonra” işlevinde: *Seyahatnâme*'de *dahi* sözcüğünün aşağıdaki örnekte “-dan sonra” yapısında son çekim edatı olarak kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz: *Ve Bitlîs'e girecek dere ağzın sedd-i İskender ile ol kadar metîn etmiş kim andan **dahi** (ondan sonra) bir kuş uçamaz ve büyük Dehdîvân üzre hânın vezîri makâmında Çâker Akası yüz elli bayrak tüfeng-endâz ile çıt-a-çıt olup başka kal'a-misâl bir meteris etmiş kim gûyâ sedd-i Kahkahâ'dır.* (C 4, s. 134). Ayrıca *dahi* sözcüğünün bu işlevle Eski Anadolu Türkçesinde de kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁴ Ancak *Seyahatnâme*'de -dAn ekinin “-dAn sonra” anlamında da kullanımı vardır: *Bir sâ'atden anı gördük.* (C 6, 309). Bu bakımdan buradaki *dahi* sözcüğünün “de/da” işlevinde kuvvetlendirme edatı olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

²² Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.364.

²³ Muharrem Ergin, *age*, s.358.

²⁴ Kâmil Tiken, *age*, s.11.

Çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili baktığımız eser ve çalışmalarda *dahi* sözcüğünün bu işlevle son çekim edatı olarak kullanımına rastlayamadık. Ancak Türkmen Türkçesinde “-dan başka” yapısında son çekim edatı olarak kullanımına rastlanmıştır: *Määrekääniñ aala gıklı-lığından / dağı hiiç zat eşitmedi buu mahal*. “Kalabalığın gürültüsünden / Başka hiçbir şey işitmedi şu anda.” (AAŞ, s. 718).

Kuvvetlendirme Edatı

“**de/da**” işlevinde: *dahi* sözcüğü, *Seyahatnâme*'de en çok bu işlevle karşımıza çıkar ve asıl işlevin “de, da” işlevli kuvvetlendirme edatı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bakımdan sözcük, bağlama işlevine oranla kuvvetlendirme işleviyle çok daha sık kullanılmıştır: *Bunun dahi âbdest musluklarının suları germâbdır*. (C 5, s. 224); *Ve bu kal'anın iki tarafı dahi limandır*. (C 9, s. 120); *Bir hâkimi dahi Tuna Kapudanı Maksûd Ağa'dır*. *Bir hâkimi dahi gümrük emînidir*. *Biri dahi sipâh kethüdâyeridir*. *Biri dahi yeniçeri serdârıdır*. *Biri dahi şehir voyvodasıdır*. *Biri dahi muhtesib ağadır*. *Biri dahi şehir nâ'ibidir*. *Biri dahi bâcdârdır*. *Biri dahi harâccıdır*. *Biri dahi balık emînidir kim yetmiş yük akçe iltizâmdır*. (C 3, s. 189).

Seyahatnâme'de bu işlevle *dahi* sözcüğünün yanı sıra *de / da* ve Farsça *hod* edatları da kullanılmıştır: Biz **de** ordunuzda bulunalım. (C 2, s. 237); *Özü nehri hod ne buz idi ve ne dürüst su idi*. (C 8, s. 22); *Paşa her kankı sefere gitse bile me'mûrlardır*. *Paşası da hâssına göre cebelüsüyle sefer eşer*. (C 3, s. 189/1).

Seyahatnâme'de Boşnak lisanına örnek olarak verilen bir metinde de *dahi* sözcüğü bu işlevle kullanılmıştır: *Bahr-i âhar, ya'nî bahr-i tavîl / Vodüna sulı çamura kalu çamura batan ana de baltan / Kazın adı hem dahi ördeğün biri patkadır biri guskadır* (C 5, s. 230).

Dahi sözcüğü, bu işlevini günümüzde Kırgız, Türkmen, Kazak, Özbek ve Azerbaycan Türkçesinde korumuştur: *Al suragandan kiyin men dağı suradım*. “O sorduktan sonra ben de sordum.”²⁵ (Kırgız Türkçesi); *Günlerde bir gün Sıyahat dağı bir topar şâherleri aylanıp, ahırı Ürgenç şâherine barıp yetipdirler*. “Günlerden bir gün Sıyahat da (yiğitleriyle birlikte) bazı şehirleri gezip sonra Ürgenç'e gelmişler.” (TGHR, s. 22) (Türkmen Türkçesi); *Äteş tağı jay, tınış, / Qavip-qater, qorqınış / Şıqtı curtıñ esinen*. (367) “horoz de rahat ve sakin, / Savaş, tehlike, korku / halkın aklından çıktı.” (A, s. 367) (Kazak Türkçesi); *Häm bu dünyada mänä, häm dahi üqbadä yetir*.²⁶ (Azerbaycan Türkçesi); *Hatminiz tağın ilan bölmesin, dem güman kilamen, -debdî*. “Hatunun da yılan olmasın, diye endişe ediyorum, demiş.” (T 14, s. 57), *Göroğlibek tağı özige keldi*. “Köroğlu Bey de kendine geldi.” (T 14, s. 203) (Özbek Türkçesi).

“**bile**” işlevinde: *Seyahatnâme*'de *dahi* sözcüğünün “bile” işleviyle de kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığı görülmektedir: *Ve birbirlerinin yüzüne dahi bakmazlar*. (C 9, s. 397); *Der-vasf-ı minâre-i ibret-nümâ: Bu Ömer Beğ câmi'inin bir vâcibü's-seyr mîl minâresi var kim cemî'i İslâm diyârında eyle hendese üzre bir bânghâne görülmemiştir*. *Ve bir üstâd-ı selef dahi eyle bir kârgerlik etmemiştir*. (C 8, s. 87).

²⁵ Hülya Kasapoğlu Çengel, *age*, s.345.

²⁶ Ağamusa Ahundov, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, C 1, “Şärq-Qärb”, Bakı 2006, s.572.

Seyahatnâme'de "bile" ve "de" kuvvetlendirme edatları da seyrek olarak bu işlevde kullanılır: *Hattâ kulaklarının içinde ve burnu deliklerinde bile kehleleri vardır, ammâ kendüleri pire ve kehleden elem-zede olmak yokdur.* (C 3, s. 46/2); *Tîz silâhdâr kâfiri sar'a dutarsa da getirin.* (C 4, s. 127/2).

Taradığımız çalışma ve eserlerde *dahi* sözcüğünün Türkmen, Kırgız ve Türkiye Türkçesinde bu işlevle kullanımına rastlanmaktadır:

Türkmen Türkçesinde: Kullanımı oldukça seyrek: *Bâhbit iışaan dağı yaadına salmaz...* "İmam Bâhbit bile hatırına getirmez..." (AAŞ, s. 722). Aynı işlev için *hem* ve *de/da'*'nin da kullanıldığı görülür.²⁷

Kırgız Türkçesinde: *Sen dağı calgız kaldıñ. "Sen bile yalnız kaldın."*²⁸

Türkiye Türkçesinde: *dahi* sözcüğü Türkiye Türkçesinde sadece bu işlevle kullanılır. Bu kullanımlarda, "bile" işlevi için çok seyrek olmak üzere *dahi* ve çoğunlukla *bile* sözcükleri tercih edilir.²⁹ Muharrem Ergin "dahi"nin az kullanılmasını, *dahi* ve *bile* arasında fazla bir fark olmamasına ve kuvvetlendirme ifadesinin "bile"de daha çok olmasına bağlar.³⁰ Bugün *dahi* sözcüğünün artık kullanımdan düşmeye başladığını da belirtebiliriz: *Hattâ ele fırsat geçmişken dahi şehrin boğuntudan kurtarılması düşünülmez.* (B, s. 195); *Bayram sabahı güneş bile başka türlü, âdeta ruhanî doğardı.* (B, s. 159). "bile" ve "dahi" sözcüklerinin yerine bazen çok nadir olmak üzere *de/da'*'nin da kullanıldığı görülür.³¹

"daha" işlevinde: *Seyahatnâme*'de *dahi* sözcüğü bu işlevle seyrek olarak karşımıza çıkar. Özellikle durum ekini almış sözcüklerden sonra *karşılaştırma* ve *kuvvetlendirme* işlevi kazandığı görülür: *Ve niçe mâl-ı firâvân masrûf edüp alâ rağmi'l-a'dâ evvelkiden dahi âbâ-dân ve dürr-i beyz-âsâ münevver kıldılar.* (C 10, s. 355).

Dahi sözcüğü bu işlevle Kırgız Türkçesinde seyrek olarak kullanılır: *Bıltırkıdan dağı karıy tüşüpsüñ go.*³² "Geçen yıla göre daha da yaşlanmışsın."

"ise" işlevinde: Eski Anadolu Türkçesinde bu işlevle de kullanılan *dahi* sözcüğü³³, *Seyahatnâme*'de seyrek olarak kullanılmıştır: *Ammâ hınzır bütün gice burnuyla yeri nadâz nadâz yarup yerden kök çıkarup yer, sabâh vakti hınzır gibi hor hor hâblar ve kelb dahi tûl-ı nehârda vâñ vâñ uluyup vaqt-i seherde burnuñ kuyruğu altına soğup muşıl muşıl uyur.* (C 1, s. 246); *Bâ-husûs bu İskenderiyye halîcinde çıkan yılan balığı ne Gölîkesri'de ve ne Ohri'de ve ne Beşik göllerinde çıkmak ihtimâlleri yokdur, bu İskenderiyye buheyresinde çok çıkar*

²⁷ Erkan Salan, "Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde "hem" Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 (Winter 2011), s.1735.

²⁸ Hülya Kasapoğlu Çengel, *age*, s.345.

²⁹ Erkan Salan, *agm*, s.1736.

³⁰ Muharrem Ergin, *age*, s.357.

³¹ Erkan Salan, *agm*, s.1736.

³² Hülya Kasapoğlu Çengel, *age*, s.380.

³³ Kâmil Tiken, *age*, s.62.

ve semîn ü lezîz olup balığı misk gibi kokar. Bu râyiha-i tayyibe **dahi** bir diyâr göllerinin mâhîlerine mahsûs değildir, illâ bu İskenderiyye balığına mahsûsdur. (C 6, s. 58/2).

Seyahatnâme'de bu işlev için daha çok "ise" sözcüğü kullanılır: *Ol fakîr at ise âhirete kadem basmış.* (C 4, s. 60/2). Seyrek olarak "hod" ve "da/de" kuvvetlendirme edatlarının da kullanıldığı görülür.

Taradığımız Türkmen, Türkiye, Azerbaycan, Kazak, Özbek ve Kırgız Türkçesiyle ilgili çalışma ve eserlerde *dahi* sözcüğünün bu işlevine rastlayamadık.

Zarf İşlevinde

Seyahatnâme'de *dahi* sözcüğü, bağlaç ve edat işlevlerine ek olarak zarf işlevine de sahiptir. Bu işlev, bağlaç ve edat işlevine oranla çok daha seyrek. Zaman, durum ve miktar zarfı olarak kullanılmıştır:

Zaman zarfı işlevinde: *dahi* sözcüğü *Seyahatnâme*'de zaman zarfı işleviyle oldukça seyrek kullanılır:

"hemen" anlamında: *Pâdişâh görünce hazzından ayak üzre kalkup "Dahi tabıl çalsınlar" deyü fermân etdiklerinde...* (C 5, s. 111).

"daha, bundan sonra" anlamında: *Başıma yazılan her ne ise gördüm, dahi ne göreceğim emir Allâh'ındır.* (C 6, s. 190).

"şimdi" anlamında: *Pâdişâhım, dahi çerâğın olan oğlum dahi küçükdür, vilâyet-i Erdel'e yalnız gitmek olmaz. Pâdişâhımın devletinde oğlum sencileyin bir azîmü-ş-şân pâdişâhın çerâğı ola ve Budin Kızılelması kralı oğlu ola ve şimdi devletinde Erdel kralı ola, bize kırk elli bin asker ver.* (C 6, s. 134).

"henüz, hâlâ, daha" anlamında: *"Sultânım, şimdi gördük, dahi cân çekişüp çabalar" dediler.* (C 3, s. 166); *Zîrâ Kemen Yanoş kralın hareketi haberi alındı, ammâ ne çâre dahi Tatar askeri gelmedi ve Seydî Paşa olmadığından askerin yüzü gülmedi.* (C 6, s. 3); *Ve yüz elli akçe kazâdır, ammâ dahi nâhiyeleri tahrîr olunmadı...* (C 6, s. 1).

Dahi, çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde "bundan sonra, artık" anlamında; Kırgız ve Kazak Türkçesinde "henüz, hâlâ, daha" anlamında; Özbek Türkçesinde "şimdi" anlamında zaman zarfı olarak da kullanılır: *Elâ ki tahıldı burnuma çeşmek, Qocalık âl verib, dâhi nâ etmâk...*³⁴ Öyle ki gözüme gözlük takıldı, yaşlılık el verdi, bundan sonra ne yapacağım..." (Azerbaycan Türkçesi); *Tağı birer sekönt ötkende kempir demi bitip üzildi.* "Henüz bir dakika geçmişti ki yaşlı kadının nefesi kesildi." (M, s. 120), *Bir colda aqırın qarap edim, tağı da ot bolıp turğan awızdı kördim.* "Son bir kere daha bakmıştım ki hâlâ ateş çıkan ağzımı gördüm." (M, s. 152) (Kazak Türkçesi); *Birok men üçün al dagı ele çalagayım bala sıyaktanat.*³⁵ "Fakat benim için o hâlâ küçücük bir çocuk gibi." (Kırgız Türkçesi); *"Bu Özbek muğambir eken, can yerimden uşledi. Körgenim yok edi, eşiter edim, dost bolar emiş, hüdâni ortage salar emiş, kaysısı kaytse, hüdage urdirer emiş, nakuley aytib saldi, tağı hüdage çet*

³⁴ Ağamusa Ahundov, *age*, s.573.

³⁵ Hülya Kasapoğlu Çengel, *age*, s.380.

bolib, özimni urdirib, yaş başım bar, cüvanmerg bolib ketmeyin", deb cayiden tura keldi. “Bu Özbek kurnaz imiş, can alıcı yerimden yakaladı. Görmemiştim, iştirdim, dost olacak imiş, Allah'ı şahit tutarmış, kim dönerse Allah'a havale edermiş, kötü söyledi, şimdi Allah'a asi olup, kendimi cezalandırtıp, gençliğimde ölüp gitmeyeyim’ deyip yerinden kalkıp geldi.” (T 14, s. 220) (Özbek Türkçesi).

Miktar zarfı işlevinde: *Seyahatnâme*'de *dahi* sözcüğünün *karşılaştırma* ve *derecelendirme* bildiren miktar zarfı işleviyle seyrek kullanıldığı görülmektedir: *Ve pederimizden istimâ' etdiğimiz Selîm Hân câmi'inin evsafı dahi çokdur, ammâ biz muhtasar kıldık.* (C 3, s. 249); *Dahi ileri vardık.* (C 5, s. 221); *Ba'dehü cümlesi esbâbların geyüp aldıkları koyunları dükkânlara götürüp tartarlar, eğer eksik gelirse dahi et alır, ta'yininden artık gelirse keserler, yaz u kış fâ'ideleri budur.* (C 1, s. 244).

Dahi sözcüğü “ek olarak, daha” anlamında da miktar zarfı olarak kullanılır: *Anlara dörd yiğidimiz dahi katılıp sekiz âdem olup kaçdılar.* (C 3, s. 150); *Ve ol gün üç yüz yiğit dahi şehîd oldu.* (C 6, s. 320).

Dahi, Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Özbek³⁶ ve Kırgız³⁷ Türkçesinde miktar zarfı olarak kullanılır: *Nâ kâdâr ki, rütbâliler mütlâk dahi iste'daddır,* “Ne acı ki rütbeliler şüphesiz daha yeteneklidir,” (AZ, s. 27) (Azerbaycan Türkçesi); *Sen on gezek dağı depdin.* “Sen on defa fazla teptin.” (T 11, s. 92) (Türkmen Türkçesi); *Türgen suwınıñ tömen qulap ketken jolında Nazardıñ soltüystikke, oyğa qaray salbırağan tum-sıgında qarawutqan şuñqır siyaqtanıp tağı da qalıñ qarağay körinedi.* “Türgen çayının aşağı doğru akıp giden yolunda Nazar'ın kuzeye, çukura doğru sallanan burnunda derin çukur gibi kararan daha da sık bir orman görünüyordu.” (M, s. 343), *Sol kezde art çağında tömendegi bir murınşaqtan qarawıldap turğan 4-5 kisini tağı kördi.* “O sırada arka tarafta aşağıdaki bir burunda gözetlemekte olan dört beş kişi daha gördü.” (M, s. 336) (Kazak Türkçesi); *Hüdayim beribdi sini-simbetdi, / Tağın bersin ada bolmas devletdi,* “Allah 'im vermiş sini-simbatı / Daha versin eda olmaz devleti,” (T 14, s. 221) (Özbek Türkçesi); *Som temirim bata tüş, / Dağı azıraak kaza tüş. / Arı dağı arıraak / Dağı kiçine basa tüş.* “Balyozum biraz daha bat, / Biraz daha derin kaz. / İleri daha ileri / Biraz daha basa düş.” (T 31, s. 434) (Kırgız Türkçesi).

Durum zarfı işlevinde: *Seyahatnâme*'de, “bir” sözcüğü ile kalıplaşarak “yeniden, yine, bir daha” gibi anlam işlevleriyle “tekrarlama ve kesinlik” bildiren bir durum zarfı olarak kullanılmıştır. Seyrek karşımıza çıkan bir kullanımdır: *Hâline merhamet edüp bir dahi üzere rime gelmeyeceğine yemîn verüp âzâd etdim.* (C 2, s. 253); *Küffâr kal'anın yakmayan (yanmayan) yerlerin dahi yakup bir dahi amâr etmemek üzre bırağup gider.* (C 5, s. 272); *Cümle elli bin askerle yine Malatıyye'yi ceng-i azîm ile feth edüp kal'asına bir dahi küffâr tama' etmesin için esâsından münhedim etdiler.* (C 4, s. 11). Bazen benzer cümlelerde *bir dahi* yerine *yine* sözcüğünün de kullanıldığı görülür.

³⁶ Rıdvan Öztürk, **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.44; H. Uzokov, Ö. Mirzakarimova ve P. Saidova, **Özbek Tili Amalyatı**, Okıtuvçı Nâşriyatı, Tâşkent, 1993, s.174.

³⁷ Hülya Kasapoğlu Çengel, **age**, s.266.

Dahi sözcüğü bugün Kazak, Özbek ve Kırgız Türkçesinde “yine” anlamında aynı işlevle kullanılmaktadır: *Sonısın sezgen boluwı kerek, küzdiñ bir qara dawıldı qara tüninde Kökserek tağı coq bop şıqtı.* “Bunu sezmiş olmalı ki güzün fırtınalı bir karanlık gecesinde, Kökserek yine yok oldu.” (M, s. 62) (Kazak Türkçesi); *Törä u bilän xayrlaşarkän incenerning bāyāgi kāmıstışlāri üçün yānā - tağın üzr sorāgān boldı.*³⁸ “Töre onunla vedalaşırken mühendisin aşağılayıcı davranışları için yine özür diledi.” (Özbek Türkçesi); *Ar bir adam, ulam aldñkısın dolboorlop: "Ömürdün, dağı bir belesine çygam! Dağı bir bayçeçegim çaytın açat! Aydın on beşindey caynap tolör kezim. Güldöy ber ömür!" degen kıyalı ergip erteñkige aşıkkan.* “Her insan sürekli önündekileri tasarlayıp: ‘Ömrün yine bir tepesine çıkarım! Yine bir kardelenim çiçek açar! Ayın on beşi gibi parlayacak zamanım. Çiçek aç ömür!’ diye hayalleri coşup yarınlara koşturur.” (T 31, s. 458) (Kırgız Türkçesi).

Sıfat İşlevinde

Eski Anadolu Türkçesinde “başka” anlamında belirsizlik bildiren sıfat olarak³⁹ da kullanılan *dahi*, *Seyahatnâme*'de bu işlevini korumuştur. Kullanımı oldukça seyrek: *"Vallāhi pek ihtirāz üzre olun. İşte bizim şu sol cânibimizdeki altı atlı bizi güdüp giderler. Bilmem dahi yoldaşları var mıdır? Hele ol altı atlıdan pek hazer eylen. İlerideki seyishāneler sizin midir?"* (C 9, s. 11).

Dahi sözcüğü bugün aynı işlevle Türkmen ve Özbek Türkçesinde de seyrek olarak kullanılmaktadır: *Gaavun garavulı dağı iış tapman,* “Kavun bekçisi başka iş bulamayıp,” (AAŞ, s. 654) (Türkmen Türkçesi); - *Tağın bir gepim bar, aytay sizge, kulak salıñ bizge.* “Başka bir sözüm var, söyleyeyim size, kulak verin bize.” (T 14, s. 74) (Özbek Türkçesi).

SONUÇ

Seyahatnâme'de *dahi* sözcüğünün işlevlerini ve bu işlevlerin bugün çağdaş Türk lehçelerindeki durumunu ele alan çalışmamızdan hareketle *Seyahatnâme*'de sözcüğün *edat*, *bağlaç*, *zarf* ve *sıfat* olmak üzere dört temel işlevde kullanıldığı ve bu bakımdan oldukça zengin olan işlevsel kullanımıyla *Seyahatnâme*'de anlatım inceliklerine katkı sağladığı;

Edat kullanımının “de/da”, “bile”, “daha”, “ise” işlevinde kuvvetlendirme edatı ve “-dan sonra” anlamında zaman bildiren son çekim edatı; bağlaç kullanımının “ama, fakat” işlevinde zıtlık, “ve” ve “sonra” işlevinde sıralama, “hem ... hem ..., ... de ... de ...” işlevinde karşılaştırma bağlacı; zarf kullanımının zaman, miktar ve durum bildiren zarf; sıfat kullanımının ise belirsizlik sıfatı şeklinde olduğu;

Seyahatnâme'de *dahi* sözcüğünün bu işlevsel kullanım sıklığının *edat* > *bağlaç* > *zarf* > *sıfat* şeklinde olduğu; bu işlevsel yapılar içerisinde ise en çok “de/da” kuvvetlendirme edatı ve “ve” bağlacı işlevinde kullanıldığı; sözcüğe ait asıl işlevin çok sık kullanılması nedeniyle “de/da” kuvvetlendirme edatı olduğu;

Dahi sözcüğünün *Seyahatnâme*'deki işlevlerinin bugün incelemeye esas aldığımız çağdaş Türk lehçelerinde genel olarak korunduğu; bağlaç kullanımının seyrek olmak üzere bu-

³⁸ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000, s.113.

³⁹ Kâmil Tiken, *age*, s.62.

gün “ve” işleviyle Kırgız, Kazak ve Türkmen Türkçesinde; “ama, fakat” işleviyle Özbek Türkçesinde; “sonra” işleviyle Kırgız ve Özbek Türkçesinde; “hem... hem..., ... dA... dA” işleviyle Kırgız Türkçesinde korunduğu; edat kullanımının kuvvetlendirme edatı olarak “de/da” işlevinde Türkmen, Azerbaycan, Kazak, Özbek ve Kırgız Türkçesinde; “bile” işlevinde Türkmen, Kırgız ve Türkiye Türkçesinde korunduğu; zarf kullanımının miktar zarfı işleviyle Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Özbek ve Kırgız Türkçesinde; durum zarfı işleviyle Kazak ve Özbek Türkçesinde; “bundan sonra, artık” anlamında Azerbaycan Türkçesinde ve “henüz, hâlâ, daha” anlamında Kırgız ve Kazak Türkçesinde zaman zarfı işleviyle korunduğu; sıfat kullanımının belirsizlik sıfatı işleviyle Türkmen ve Özbek Türkçesinde korunduğu;

Dahi'nin *Seyahatnâme*'ye oranla çağdaş Türk lehçelerinde çok daha az kullanıldığı ve hatta Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde kullanımdan düşmeye yüz tuttuğu;

Dahi sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinde en çok *kuvvetlendirme edatı* olarak kullanıldığı; *bağlaç* ve *sıfat* olarak kullanımının çok seyrek olduğu; *zarf* kullanımının çoğunlukla miktar işlevinde olmak üzere *bağlaç* ve *sıfat* kullanımından daha çok olduğu;

Dahi sözcüğünün *Seyahatnâme*'de ve Özbek Türkçesinde “ama, fakat” işlevinde zıtlık bildiren bağlaç olarak kullanımının farklı ve genellikle karşılaşılmayan bir kullanım olduğu tespit edilmiştir.

Dahi, sahip olduğu işlevsel özelliklere göre *edat*, *bağlaç*, *zarf* ve *sıfat* olmak üzere farklı sözcük kategorileri içerisinde yerini almalıdır.

Dahi, “*Seyahatnâme*'den çağdaş Türk lehçelerine” aynı nehrin farklı kollarında anlatım zenginliğine katkı sağlamakta ve akmaya devam etmektedir.

Dahi sözcüğünde olduğu gibi sözcüklerin farklı işlevlerde kullanımı açısından Türkçe oldukça zengin bir dildir. Bir sözcük, pek çok durumda farklı sözcük türlerine ait işlevleri de yerine getirebilmektedir. Bu bakımdan yapılacak olan biçim bilgisi incelemelerinde, biçimsel özellikler işlevsel özellikleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Bu tarz dil çalışmaları, söz ve yapıların işlevsel zenginliğinin tespitinde ve dil incelemelerinin daha sağlıklı sonuçlar vermesinde son derece önemlidir.

Özellikle sözcükler üzerine yapılacak olan işlevsel incelemelerde, tarihî metinlerdeki işlevsel özelliklerin bugüne yansımaları farklı lehçelerden hareketle ortaya konulmalıdır. Türkçenin tarihî metinlerinde karşılaşılan herhangi bir işlevsel özelliğin bugün çağdaş Türk lehçelerinde farklı şekillerde dilin anlatım zenginliğine katkı sağlayabildiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkçenin tarihî metinleri üzerine yapılacak olan işlevsel incelemeler, çağdaş Türk lehçelerindeki işlevsel kullanımları da içine almalı ve dolayısıyla tarihî Türk lehçeleri, çağdaş Türk lehçeleriyle bir bütün olarak düşünülmelidir. Bu tarz bir bakış açısıyla ortaya konan çalışmalar, dil incelemelerinin ve öğretiminin sağlam temellere oturtulmasına küçük fakat önemli katkılar sağlayabilir.

KISALTMALAR

- A BİRAY Nergis, **Ahmet Baytursınu - Şiirleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi**, Bilge-Oğuz Yay., İstanbul 2011.
- AAŞ KARA Mehmet, **Ata Atacanov'un Şiirleri I (Giriş-Metin-Aktarma)**, TDK Yay., Ankara 1997.
- AZ ULUTÜRK Halil Rıza, **Azadlıq (Şiirler)**, hzl.: Seyfettin Altaylı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- B TANPINAR Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, MEB Yay., Ankara 2001.
- C 1 GÖKYAY Orhan Şaik, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 1. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996.
- C 2 KURŞUN Zekeriya, KAHRAMAN Seyit Ali ve DAĞLI Yücel, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 2. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.
- C 3 KAHRAMAN Seyit Ali ve DAĞLI Yücel, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 3. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.
- C 4 DAĞLI Yücel ve KAHRAMAN Seyit Ali, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 4. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.
- C 5 DAĞLI Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali ve SEZGİN İbrahim, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 5. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- C 6 KAHRAMAN Seyit Ali ve DAĞLI Yücel, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini**, 6. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002.
- C 8 DAĞLI Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali ve DANKOFF Robert, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 8. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.
- C 9 DAĞLI Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali ve DANKOFF Robert, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu – Dizini**, 9. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.
- C 10 KAHRAMAN Seyit Ali, DAĞLI Yücel ve DANKOFF Robert, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu – Dizini**, 10. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- M TAMİR Ferhat ve ARICAN Halil, **Muhtar Âwezov -Seçilmiş Hikâyeler-**, Türksoy Yay., Ankara 1997.

- T 11 **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Türkmenistan Türk Edebiyatı II**, C 11, hzl.: K. Cumayev, A. Memmedov, B. Memmetyazov, Q. Nazarov, D. Nuraliyev, A. Orazov, A. Mülkamanov ve Ş. Halmuhammedov, (akt.: A. Duymaz, M. Ergün ve N. Biray), Kültür ve Bak. Yay., Ankara 1998.
- T 14 **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Özbek Edebiyatı I**, C 14, hzl.: Tahir Kahhar, (akt.: Şuayip Karakaş, Rıdvan Öztürk), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 2000.
- T 31 **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Kırgız Edebiyatı I**, C 31, hzl.: Süleyman Kayıpov, (akt.: İ. T. Kallimci, A. Kutlu ve K. Kulamşayev) Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 2005.
- THE GELDİYEVA Ş., **Türkmen Halk Ertekileri (Durmuş Ertekiler)**, Türkmenistanın Milli Medeniyet "Miras" Merkezi Neşiryatı, Aşgabat 2006.

KAYNAKÇA

- AHUNDOV Ağamusa, **Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti**, C 1, "Şərq-Qərb", Bakı 2006.
- AKBABA ERGÖNENÇ Dilek, **Nogay Türkçesi Grameri - Ses ve Şekil Bilgisi**, Grafiker Yay., Ankara 2009.
- AKSU Nurettin ve IŞIK Ayfer, **Türkiye Türkçözü - Kırgız Türkçözü Sözdüğü**, MEB Yay., İstanbul 1997.
- ALKAYA Ercan, **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Manas Yay., Elazığ 2007.
- ARIKOĞLU Ekrem ve KUULAR Klara, **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2003.
- ARIKOĞLU Ekrem, **Örnekli Hakasça -Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- , "Hakas Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 1085-1148.
- , "Tuva Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 1149-1228.
- BAYRAM Bülent, **Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük**, Tablet Yay., Konya 2007.
- BİLGEGİL M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yay., İstanbul 1984.
- BİRAY Nergis, **Ahmet Baytursınuh - Şiirleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi**, Bilge-Oğuz Yay., İstanbul 2011.
- BÖREKÇİ Muhsine, **Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler**, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009.
- BURAN Ahmet ve ALKAYA Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- COŞKUN Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.

- ÇAĞATAY Saadet, "Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler", János Eckmann, Ağâh Sırrı Levend ve Mecdut Mansuroğlu (hızl.), **Németh Armağanı**, TDK Yay., Ankara 1962, s. 103-110.
- ÇENGEL KASAPOĞLU Hülya, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- DAĞLI Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali ve SEZGİN İbrahim, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 5. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- DAĞLI Yücel, KAHRAMAN Seyit Ali ve DANKOFF Robert, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini**, 8. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.
- DANKOFF Robert, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**, çev.: Semih Tezcan, YKY Yay., İstanbul 2008.
- DENY Jean, **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, çev.: Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekaleti, İstanbul 1941.
- DEVELİ Hayati, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, TDK Yay., Ankara 1995.
- DİLEK GÜNER Figen, "Altay Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 1009-1084.
- DUMAN Musa, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, TDK Yay., Ankara 1995.
- , "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Türkçe Açısından önemi", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** (1995), Ankara 1997, s. 153-178.
- ERGİN Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981.
- , **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul 1998.
- ERKAYA Metin, **Özbekçe'yi Öğreniyoruz**, Ankara 1992.
- ERSOY YAZICI Habibe, "Başkurt Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 749-810.
- ERSOY Feyzi, "Çuvaş Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 1285-1340.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992.
- HAMZAYEVA M. Ya., **Türkmen Tiliniñ Sözlüğü**, Türkmenistan İlimler Akademiyası, Aşgabad 1962.
- HANSER Oskar, **Türkmence El Kitabı**, çev.: Zühal Kargı Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17, İstanbul 2003.
- KARA Mehmet, **Türkmence (Giriş, Gramer, Metinler, Sözlük)**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.

- KARAĞAÇ Günay, **Türkçenin Söz Dizimi**, Kesit Yay., İstanbul 2009.
- KARAHAN Leylâ, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- , "Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine", Hayati Develi (Ed.), **Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi-Bildiriler**, 27-28 Ağustos 2007 (UTEK 2007), İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, C. 1, s. 313-321.
- KARPUZ H. Ömer, **Türkçe'de Zarflar - Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi** -, Ege Doğuş Yay., Denizli 2002.
- , "Anadili Bilinci Sorunu", Gürer Gülsevin - Erdoğan Boz (Ed.), **Türkçenin Çağdaş Sorunları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 205-222.
- KARTALLIOĞLU Yavuz ve YILDIRIM Hüseyin, "Azerbaycan Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 171-230.
- KİRİŞÇİOĞLU Fatih, **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1998.
- KOÇ Kenan, BAYNİYAZOV Ayabek ve BAŞKAPAN Vehbi, **Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- KOÇ Kenan ve DOĞAN Oğuz, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara 2003.
- KOWALSKI Tadeusz, **Karayim Lehçesi Sözlüğü**, çev.: Kemal Aytaç, Engin Yay., Ankara 1996.
- NASKALİ GÜRİSOY Emine ve DURANLI Muvaffak, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 1999.
- ÖNER Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998.
- ÖZKAN Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri)**, TDK Yay., Ankara 1996.
- ÖZTÜRK Rıdvan, **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- , **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2010.
- PEKACAR Çetin, "Kumuk Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 939-1008.
- SALAN Erkan, "Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde "hem" Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/1 (Winter 2011), s. 1727-1743.
- SÖYEGOV M., BORCAKOV A., SARIHANOV M., HOCAYEV B., ARNAZAROV S., **Türkmen Dilinin Grammatikası-Morfologiya-**, "Ruh" Neşiriyatı, Aşgabat 1999.
- TAVKUL Ufuk, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2000.
- , "Karaçay-Malkar Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 883-938.

- TEKİN T., ÖLMEZ M., CEYLAN E., ÖLMEZ Z., EKER S., **Türkemence-Türkçe Sözlük**, Simurg Yay., Ankara 1995.
- TİKEN Kâmil, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller**, TDK Yay., Ankara 2004.
- UYGUR Ceyhun Vedat, **Özbekçe (Özbek Türkçesi)**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- , **Türkemence (Türkmen Türkçesi)**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- , **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Kriter Yay., İstanbul 2010.
- UZOKOV H., MİRZAKARİMOVA Ö. ve SAİDOVA P., **Özbek Tili Amaliyatı**, Okıtuvçi Nâşriyatı, Tâşkent, 1993.
- ÜSTÜNER Ahat, **Türkçede Pekiştirme**, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2003.
- YILMAZ Emine, **Narspi (Metin-Yazıçevrimi-Türkçe Çeviri-Sözlük-Dizin)**, Öncü Kitap, Ankara 2004.
- YUHADİN K. K., **Kırgız Sözlüğü A-J**, çev. Abdullah Taymas, TDK Yay., Ankara 1998.
- YÜKSEL Zuhâl, "Kırım-Tatar Türkçesi", Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 811-882.